

<https://helda.helsinki.fi>

Kansallisteatteri ja kaksi Berliiniä

Korsberg, Hanna

2022-06-08

Korsberg , H 2022 , ' Kansallisteatteri ja kaksi Berliiniä ' , Historiallinen Aikakauskirja , Nro 2/2022 , Sivut 180-190 .

<http://hdl.handle.net/10138/353910>

Downloaded from Helda, University of Helsinki institutional repository.

This is an electronic reprint of the original article.

This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.

Please cite the original version.

Tiivistelmä:

Formatted: English (US)

In this article, I discuss theatre and Cold War cultural diplomacy, specifically the relationship of the Finnish National Theatre to a divided Berlin, the visit of the East German Berliner Ensemble to Helsinki in September 1959 and the visit of the Finnish National Theatre to West Berlin in October 1961. The Berliner Ensemble performed Bertolt Brecht's *Mutter Courage and Leben des Galilei* at the Finnish National Theatre for a Helsinki audience. Two years later, the Finnish National Theatre visited the Hebbel Theatre in West Berlin for the Berliner Festwoche (Berlin Festival Week), with a production of Anton Chekhov's play *The Seagull*, directed by Eino Kalima

I examine these visits and their reception as part of the cultural diplomacy conducted by and towards Finland. In particular I will discuss the visits in relation to Seppo Hentilä's interpretation that of all the international disputes during the Cold War, it was the German question that had the greatest impact on Finland's position between the two fronts. As the only European country, Finland could not normalise its relations with either of the two Germanies. According to Hentilä, Helsinki was the only capital city from the early 1950s onwards where the two Germanies began to compete for popularity among Finns.

Käsittelen artikkelissani teatteria osana kylmän sodan kulttuuridiplomatiaa ja Suomen Kansallisteatterin suhdetta jaettuun Berliiniin. Tutkin itäberliiniläisen Berliner Ensemblen Suomen-vierailua syyskuussa 1959 ja Kansallisteatterin vierailua Länsi-Berliiniin lokakuussa 1961, jolloin teatteri esiintyi Berliner Festwochen (Berliinin juhlaviikkojen) ohjelmassa. Berliner Ensemble esitti helsinkiläisyleisölle *Mutter Couragen* ja *Leben des Galilein*, joista ensin mainitun pääroolissa nähtiin Helene Weigel. Kansallisteatteri vei Berliner Festwochelle Eino Kaliman ohjauksen Anton Tšehovin näytelmästä *Lokki*. Lokin kaksi esitystä Hebbel-teatterissa olivat Kansallisteatterin suurimpia kansainvälisiä menestyksiä.

Tarkastelen vierailuja erityisesti suhteessa Seppo Hentilän tulkintaan, jonka mukaan kylmän sodan aikaisista kansainvälisistä kiistakysymyksistä juuri Saksan-kysymys vaikutti eniten Suomen asemaan kahden rintaman välissä. Ainoana Euroopan maana Suomi ei voinut normalisoida suhteitaan kumpaankaan Saksaan. Hentilän mukaan Helsinki oli 1950-luvun alusta alkaen ainoa pääkaupunki, jossa Saksat kilpailivat suomalaisten suosiosta. Tämä näkyi myös teatteritaiteessa näissä vierailuissa, sillä ne olivat sekä Suomen että Suomeen kohdistunutta kulttuuridiplomatiaa.

Teatteri, kylmä sota, kulttuuridiplomatia, Kansallisteatteri, Berliner Ensemble

Jos tarvitaan bio:

Hanna Korsberg on teatteritieteen professori Helsingin yliopistossa. Hän on tutkinut Kansallisteatteria ja politiikkaa, teatterihistoriaa ja historiografiaa.

Kansallisteatteri ja kaksi Berliiniä

Tässä artikkelissa käsittelen teatteria ja kylmän sodan kulttuuridiplomatiaa, tarkemmin Kansallisteatterin suhdetta jaettuun Berliiniin, itäsaksalaisen Berliner Ensemblen vierailua Kansallisteatterissa syyskuussa 1959 ja Kansallisteatterin vierailua Länsi-Berliiniin lokakuussa 1961. Berliner Ensemble esitti Kansallisteatterissa helsinkiläisyleisölle Bertolt Brechtin teokset *Mutter Courage* ja *Leben des Galilei*.¹ Kahta vuotta myöhemmin Kansallisteatteri vieraili Berliinin juhlatuokilla (Berliner Festwoche) Länsi-Berliinissä Hebbel-teatterissa Eino Kaliman ohjauksella Anton Tšehovin näytelmästä *Lokki*.

Tarkastelen näitä vierailuja ja niiden vastaanottoa osana Suomen toteuttamaa ja Suomeen kohdistunutta kulttuuridiplomatiaa. Käsittelen vierailuja erityisesti suhteessa Seppo Hentilän tulkintaan, jonka mukaan kylmän sodan aikaisista kansainvälisistä kiistakysymyksistä juuri Saksan-kysymys vaikutti eniten Suomen asemaan kahden rintaman välissä. Ainoana Euroopan maana Suomi ei voinut normalisoida suhteitaan kumpaankaan Saksaan.² Hentilän mukaan Helsinki oli 1950-luvun alusta alkaen ainoa pääkaupunki, jossa Saksat ryhtyivät kilpailemaan keskenään suomalaisten suosioista.³ Saksojen aktiivisuus Suomen-suhteissa näkyy myös näissä vierailuissa.

¹ Tässä artikkelissa käytän Suomen Kansallisteatterista sen vakiintunutta nimeä Kansallisteatteri lukuunottamatta niitä viitteitä, joissa viitataan sen arkiston, Suomen Kansallisteatterin arkiston, aineistoihin. Käytän esityksistä niiden esityskielisiä nimiä. *Mutter Courage* on esitetty Suomessa nimillä *Äiti Peloton*, *Äiti Peloton ja hänen lapsensa*, *Äiti Kuraasi*, *Matami Peloton*, *Mor Courage*, *Mor Courage och hennes barn*, *Mor Kurage och hennes barn*. *Leben des Galilei* nimillä *Galilein elämä* ja *Galileo Galilei*. Ilona esitystietokanta. <http://ilona.tinfo.fi> Lokin esityksestä tehtiin Hebbel Theaterin kahta esitystä varten oma saksankielinen käsiohjelma, jossa siitä käytettiin nimeä *Die Möwe*. Suomen Kansallisteatterin arkisto.

² Seppo Hentilä, *Kaksi Saksaa ja Suomi. Saksan-kysymys Suomen puolueettomuuspolitiikan haasteena*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2003.

³ Hentilä 2003, 199.

Suomi oli kylmän sodan kulttuuridiplomatiassa tärkeä kohde, sillä esimerkiksi kulttuurivienti kohdistui myös niihin maihin, jotka eivät olleet sitoutuneita kumpaankaan ideologiaan.⁴ Teatterin osalta tämä tarkoitti vierailuja ja vierailukutsuja, joihin kohdistui kulttuuridiplomaattista kiinnostusta. Esimerkiksi Kansallisteatterin pääjohtaja Arvi Kivimaa kuului niihin, joita Auswärtiges Amt kutsui opintomatkoille tutustumaan Länsi-Saksaan ja Länsi-Berliiniin.⁵ Monin tavoin jännitteinen hetki oli lokakuussa 1961, jolloin Berliinin muurin molemmin puolin nähtiin suomalaisia taiteilijoita: Itä-Saksassa esiintynyt Kansallisbaletti ulotti kiertueensa Itä-Berliiniin ja Kansallisteatteri vieraili Länsi-Berliinissä. Suhteet kolmanteen maahan, tässä tapauksessa Suomeen, osoittavat myös, miten jännitteiset Saksojen keskinäiset suhteet olivat 1950- ja 1960-lukujen taitteessa.

Teatterivierailuja ja kulttuuridiplomatiata voidaan tarkastella Joseph S. Nyen pehmeän vallan -käsitteen avulla. Nyen mukaan pehmeä valta perustuu valtion kykyyn muokata toisen valtion preferenssejä pidettävyyden kautta.⁶ Valtioiden pehmeän vallan resurssina ovat suurimmaksi osaksi niiden kulttuuri, poliittiset arvot ja ulkopoliittikka.⁷ Valtiot pyrkivät pidettävyyteen kiinnittämällä huomiota omiin potentiaalisiiin resurssihinsa muun muassa tukemalla kulttuurivientiä ja järjestämällä erilaisia vaihtoja.⁸ Pehmeän vallan käsite sopii näiden teatterivierailujen tarkasteluun, sillä kummassakin tapauksessa vieraileva teatteri oli itsenäinen taidelaitos. Kuitenkin sekä Berliner Ensemblen että Kansallisteatterin ulkomaanvierailuja tuettiin monin tavoin. Kylmän sodan aikana valtiot näkivät teatteriesitykset, näytelmät ja keskeiset taiteilijat vientituotteina, joiden kautta viestittiin ideologista paremmuutta ja liittolaisuutta.⁹ Osoitan, että teatteriesitys oli myös tuontituote, sillä Kansallisteatterin *Lokin* vierailu Länsi-Berliiniin toteutettiin osana Berliner Festwochen ohjelmaa ja sen kaikki kustannukset maksettiin järjestäjän toimesta. Näin ollen myös tätä vierailua voidaan tarkastella Länsi-Saksan Suomeen kohdistuneena pehmeän vallan ja kulttuuridiplomatian harjoittamisena.

⁴ Petra Goedde 2014, 542. Teoksessa Akira Iriye (toim.) *Global interdependence: the world after 1945*. The Belknap Press of Harvard University Press. 2014, 537–678.

⁵ Walter Hallsteinin kirje Arvi Kivimaaalle 25.11.1957. Saapuneet kirjeet 1957–1958. Suomen Kansallisteatterin arkisto.

⁶ J. S. Nye, *Soft power: the means to success in world politics*. New York: Public Affairs 2004, 5.

⁷ J. S. Nye, *Public Diplomacy and Soft Power*. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 616(1) 2008, 94–109. <https://doi.org/10.1177/0002716207311699>

⁸ Nye 2008, 95.

⁹ Charlotte M. Canning, "In the Interest of the State: A Cold War National Theatre for the United States." *Theatre Journal* 63.1. (October 2009), 407–420.

Kulttuuri ja taiteet kuuluivat kylmän sodan aikana myös Suomen intresseihin. Vaikka Kansallisteatteri oli tehnyt ensimmäiset ulkomaanvierailunsa jo 1930-luvulla (Tallinna 1931 ja 1937, Tukholma 1936), kulttuurivienti- ja tuonti käynnistyivät varsinaisesti vasta Arvi Kivimaan pääjohtajakaudella 1950–1974.¹⁰ Teatteri matkusti erityisesti länteen, pääasiassa Keski-Eurooppaan, mutta myös itään. Kansallisteatteri teki peräti 14 ulkomaanvierailua, ja monet tärkeimmistä eurooppalaisista teattereista, Berliner Ensemblen lisäksi esimerkiksi Comédie Française, Piccolo Teatro ja Royal Shakespeare Company, esiintyivät Helsingissä.¹¹ Ensimmäinen Kansallisteatterin vierailuista tehtiin Pariisiin 1955. Kansallisteatterin tekemät ja isännöimät teatterivierailut liittyvät olennaisesti Suomen toteuttamaan ja siihen kohdistuneeseen kylmän sodan kulttuuridiplomatiaan, sillä valtio tuki näitä kulttuurivaihtoja monin tavoin.¹² Vierailuilla oli kuitenkin tärkeä merkitys myös uusien kansainvälisten vaikutteiden välittämisessä, mikä hyödytti taiteilijoita ja yleisöä, kuten taidetta Suomen ja Neuvostoliiton välisissä suhteissa tutkinut Simo Mikkonen on todennut.¹³

Suomen ja suomalaisen kulttuurin esitleminen kansainvälisissä yhteyksissä oli Kansallisteatterissa suorastaan "kansalaisvelvollisuus" ja työtä maan hyväksi, kuten Arvi Kivimaa totesi teatterin toimintaa linjanneissa avajaispuheissaan. Tavoitteena oli osoittaa, että suomalainen näyttämötaide oli taiteellisesti tasaveroista suhteessa muiden eurooppalaisten maiden näyttämötaiteeseen. Kaikki vierailun kulut kattava kutsu saapua esiintymään osana Berliner Festwochen ohjelmistoa tarjosi mahdollisuuden teatterin taiteellisen tason osoittamiseen.

Kansallisteatterin vierailujen taustalla oli Suomen, ja Arvi Kivimaan, aktiivisuus kansainvälisissä teatterialan järjestöissä. Helsinki oli merkittävä teatteritaiteen kohtauspaikka

¹⁰ Hanna Korsberg, *Theatrical Exchanges across the Baltic Sea in the 1930s*. *Nordic Theatre Studies* 32:2 (2020), 106–118. <https://doi.org/10.7146/nts.v32i2.124353>

¹¹ Yhteensä Arvi Kivimaan pääjohtajakaudella Kansallisteatterissa esiintyi 36 kansainvälisesti tunnettua ulkomaista teatteria. Tiedot vierailuista on kerätty Suomen Kansallisteatterin toimintakertomuksista 1950–1974. Suomen Kansallisteatterin arkisto.

¹² Valtion taloudellisesta tuesta kulttuurivaihdolle voidaan mainita esimerkkinä vuoden 1959 International Theatre Institutin maailmankongressi, jonka järjestelyihin Opetusministeriö myönsi 2,45 miljoonan markan avustuksen kongressin järjestäjälle, Teatterijärjestöjen Keskusliitolle. Lisäksi Opetusministeriö korvasi kongressin tappioita 1,5 miljoonalla markalla eli maksoi yhteensä 3,95 miljoonaa markkaa kongressin 4,33 miljoonan markan kokonaiskustannuksista. Kansallisarkisto (KA), Opetusministeriön arkisto, Teatterijärjestöjen Keskusliiton raportit ITI:n kahdeksannesta maailmankongressista Opetusministeriölle 21.3.1959 (AD 756/147) ja 11.9.1959 (AD 1485/291).

¹³ Simo Mikkonen, *"Te olette valloittaneet meidät!" Taide Suomen ja Neuvostoliiton suhteissa 1944–1960*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2019, 16, 202, 242–243.

myös kesäkuussa 1959, jolloin Kansainvälisen teatteri-instituutin, ITI:n kahdeksas maailmankongressi keräsi Helsinkiin 108 osallistujaa 33 maasta.¹⁴ Kansallisteatteri osallistui järjestelyihin välillisesti, sillä pääjohtaja Arvi Kivimaa oli ITI:n varapresidentti 1957–1965 ja kuului järjestön toimeenpanokomiteaan 1955–1965.¹⁵

Berliner Ensemble

Vuonna 1949 perustetun Berliner Ensemblen taiteellisena vastaavana toimi sen perustaja Bertolt Brecht ja pääjohtajana toimi Brechtin puoliso näyttelijä Helene Weigel.¹⁶ Brechtin teatteria uudistaneiden ajatusten ja teosten ansiosta Berliner Ensemble oli heti perustamisensa jälkeen kansainvälisesti tunnustettu ja arvostettu.¹⁷ Vuoden 1949 alussa Itä-Saksan valtaapitävälle puolueelle SED:lle toimittamassaan aineistossa Brecht suunnitteli Berliner Ensemblen tulevaa toimintaa: teatteri kehittäisi ensin uutta, realistista näyttelemistyyliä ja sen jälkeen valmistaisi malliesityksiä, joilla se kiertäisi eri puolilla Saksaa.¹⁸ Suunnitelmat toteutuivat, sillä alle kuukausi perustamisensa jälkeen Berliner Ensemble olikin jo esiintynyt Braunschweigissa ja Kölnissä. Vaikka Saksa oli jakautumassa, Brechtin ja hänen teatterinsa korkeatasoista mainetta hyödynnettiin yhteissaksalaisen agendan edistämiseksi. Kesäkuuhun 1950 mennessä Länsi-Saksan viranomaiset alkoivat kuitenkin olla varuillaan ja pyrkivät estämään Berliner Ensemblen esitykset Länsi-Saksassa: Itä-Saksan teattereista nimenomaan Berliner Ensemble yhdistettiin kaikkein tiiviimmin SED:iin.¹⁹ Berliner Ensemble toimi ensimmäiset vuodet Deutsches Theaterissa, mutta muutti 1954 Theater am Schiffbauerdammiin, joka on yhä Berliner Ensemblen kotiteatteri.

SED ja Berliner Ensemble hyödyttivät toinen toistaan, mutta niiden välinen suhde ei ollut yksiselitteinen. Suhdetta voi kuitenkin SED:n puolelta pitää pehmeän vallan ja

¹⁴ Hanna Korsberg, Helsinki kylmän sodan näyttämönä – International Theatre Institutun maailmankongressi 1959. *Historiallinen Aikakauskirja* 3/2017, 332–344.

¹⁵ *Kuka kukin on 1978*. Henkilötietoja nykypolven suomalaisista. Helsinki. Otava 1978.

¹⁶ Brecht oli kansainvälisesti tunnettu teatterintekijä jo 1920-luvun lopulta alkaen, jolloin hänen näytelmänsä levisivät myös Saksan ulkopuolelle. Niitä esitettiin myös Suomessa, Die Dreigroschenoper oli nähty näytäntövuonna 1929–1930 Svenska Teatern i Helsingforsissa ja Åbo Svenska Teaterissa nimellä Tiggroperan ja Kansallisteatterissa nimellä Kerjäläisoppera. Brechtin näytelmien esitystiedot Ilona esitystietokanta <http://ilona.tinfo.fi>

¹⁷ David Barnett, The Politics of an International Reputation: The Berliner Ensemble as a GDR Theatre on Tour. Teoksessa Christopher B. Balme & Berenika Szymanski-Düll (toim.) *Theatre, Globalization and the Cold War*. Palgrave MacMillan 2017, 68.

¹⁸ Barnett 2017, 59. SED, Sozialistische Einheitspartei Deutschlands, Saksan sosialistinen yhtenäisyyspuolue.

¹⁹ Barnett 2017, 59–60.

kulttuuridiplomatian käyttönä: SED tuki taloudellisesti teatterin työtä ja mahdollisti sen toivomat kansainväliset kiertueet. 1950-luvun puoliväliin mennessä Berliner Ensemblestä oli tullut merkittävä Itä-Saksan kulttuuriviennille. Se myös kutsuttiin esiintymään maihin, jotka olivat SED:n näkökulmasta poliittisesti tärkeitä. Ilman Berliner Ensemblen taiteellista mainetta kansainvälistä kulttuuridiplomatiaa olisi ollut huomattavasti vaikeampaa harjoittaa. Esimerkiksi vuonna 1956 Berliner Ensemble oli kolme viikkoa Lontoon Palace Theatren residenssivieraana. Berliner Ensemblen maine ja kansainväliset vierailut auttoivat myös Brechtiä, jota kritisoitiin lännessä SED:n tukemisesta. Berliner Ensemblen esityksille ja brechtiläiselle teatterille oli tyypillistä dialektinen lähestyminen niiden kuvaamaan fiktion, mikä teki eroa teatterin ja puolueen ideologian välille.²⁰ Berliner Ensemble toteutti esityksiä omalla tyylillään, joka erityisesti näyttelijäntyön osalta poikkesi SED:n suosimasta stanslavskilaisesta näyttelijäntyöstä, mitä myös opetettiin Itä-Saksan näyttelijäntyössä.²¹ Berliner Ensemblen lännessä tekemiä kiertueita ei leimattu puolueen propagandaksi.²²

Bertolt Brechtin näytelmä *Mutter Courage und ihre Kinder* sai ensi-iltansa 1949 Erich Engelin ohjaamana Deutsches Theaterissa. Se esitettiin 1954 Berliner Ensemblen ensimmäisellä vierailulla Pariisiin Kansojen teatterifestivaalilla (Théâtre des Nations), jossa se palkittiin parhaana näytelmänä ja esityksenä.²³ Bertolt Brecht kuoli vuonna 1956, mutta Berliner Ensemble jatkoi toimintaansa Helene Weigelin johdolla. Helsingin esityksiin mennessä se oli vierailut jo 30 kaupungissa, useassa eri maassa. *Leben des Galilei* sai ensi-iltansa 1957 Erich Engelin ohjaamana. Esityksen nimiosassa Galileo Galileina nähtiin Ernst Busch.

Berliner Ensemble Kansallisteatterissa

Berliner Ensemble vieraili Kansallisteatterissa 18.–22.9.1959. Kansallisteatterin pääjohtaja Arvi Kivimaa oli näytäntökauden 1959–1960 avajaispuheessaan korostanut, miten

²⁰ Barnett 2017, 62–63, 68–69.

²¹ Anja Klöck, *Acting on the Cold War: Imperialist Strategies, Stanislavsky, and Brecht in German Actor Training after 1945*. Teoksessa Balme & Szymanski-Düll 2017, 249–250.

²² Barnett 2017, 62–63, 68–69.

²³ Kansallisteatterin ensimmäinen ulkomaanvierailu toisen maailmansodan jälkeen tapahtui mainitulla festivaalilla vuotta myöhemmin, 1955.

näyttämötaiteen arvo kansakuntien välisenä yhdyssiteenä oli tunnustettu laajasti.²⁴ Hän oli painottanut ”teatterin Eurooppaa” ja sitä, miten pohjoismaiset näyttämöt olivat vuorovaikutuksessa paitsi keskenään, myös Keski-Eurooppaan ja Englantiin. Kivimaa oli nostanut esiin myös heti näytäntökauden alussa toteutuvan vierailun ja korostanut Berliner Ensemblen ja Brechtin näyttämökäsityksen huomattavaa vaikutusta koko teatteritaiteen kehitykseen.²⁵ Kivimaa, joka oli kulttuuridiplomatian aktiivinen toteuttaja 1950- ja 1960-luvuilla, tunnisti ja hyödynsi Kansallisteatterin pääjohtajana valtioiden kiinnostuksen pehmeän vallan käyttöön. Näin hän hankki taloudellista tukea erilaisiin teatterivierailuihin, jotka puolestaan toivat uusia virikkeitä myös suomalaiseen teatteriin ja sen katsojille.

Berliner Ensemble saapui Suomeen muihin vierailuihin verrattuna huomattavan suurella, peräti 117 hengen seurueella. Yksin tekniikasta vastasi 36 henkilöä ja maskeerauksesta 16 henkilöä. Mittavan seurueen lisäksi teatterin mukana saapui peräti 40 tonnia lavastuksia, pukuja ja muuta rekvisiittaa.²⁶ He saapuivat Tukholmasta, jossa seurue oli myös esiintynyt, useammassa erässä, ensimmäiset jo 13.9.1959. Berliner Ensemblen johtajaa Helene Weigelia ja hallinnollisen osaston päällikkö Blacky Borkia olivat vastassa Kansallisteatterista Arvi Kivimaan lisäksi Jack Witikka, Itä-Saksan pääkonsuli Rudolf Agricola puolisoineen sekä Itä-Saksan kaupallisen edustuston toinen sihteeri Johann Link ja Suomi-DDR-seuran sihteeri Ontro Virtanen.²⁷ *Mutter Courage und ihre Kinder* esitettiin 18. ja 21.9.1959 ja *Leben des Galilei* 19. ja 22.9.1959.²⁸

Suomi ja Helsinki eivät olleet Helene Weigelille vieraita. Keväällä 1940 Hella Wuolijoki oli kutsunut Brechtin tämän perheen ja sihteerin kanssa Suomeen. He olivat maanpakolaisina Ruotsissa ja odottivat viisumia päästäkseen Yhdysvaltoihin.²⁹ Ennen vierailuesityksiä pidetyssä lehdistötilaisuudessa Weigel kutsui vierailuaan Suomessa sentimentaaliseksi

²⁴ Arvi Kivimaa, *Teatterin humanismi*. Helsinki: Otava 1972.

²⁵ Kivimaa 1972, 112.

²⁶ Brechtiläiset uskonsoturit todistavat teoriansa näytellen. Berliner Ensemble toi mukanaan 40 tonnia rekvisiittaa. *Helsingin Sanomat* 17.9.1959.

²⁷ ”Vastaanotto Berliner Ensemblen kunniaksi” *Helsingin Sanomat* 23.9.1959. Berliner Ensemblen vierailun vastaanottoa olen käsitellyt pääasiassa Teatterimuseon arkistossa olevan lehtileikekokoelman avulla. Sen lehtileikkeissä, kuten ei myöskään Theaterwissenschaftliche Sammlung Universität zu Kölnin kokoelmien lehtileikkeissä, joita olen käyttänyt Lokin vastaanoton tutkimiseen, ole näkyvissä sivunumeroita.

²⁸ Jouko Tiaisen kirje Ulkoasiainministeriön Passitoimistoon 1.9.1959. TeaMA1723 Suomen Kansallisteatterin arkisto (järjestämätön), kirjeenvaihto 1959–1960. Teatterimuseon arkisto.

²⁹ Pirkko Koski, *Kaikessa mukana Hella Wuolijoki ja hänen näytelmänsä*. Otava 2000, 170.

matkaksi. Hän halusi vieraillla paikoissa, joissa oli asunut 1940–1941 ollessaan maanpakolaisena.³⁰

Berliner Ensemblen vierailuesitykset saivat osakseen runsaasti huomiota. Jo Kansallisteatterin näytäntökauden avajaisten ja Helene Weigelin pitämän lehdistötötilaisuuden jälkeen julkaistiin monia lehtiartikkeleita, joissa esiteltiin Brechtin teatterinäkemystä ja teatterin toimintaa.³¹ Teatterin kymmenen toimintavuoden aikana sen kerrottiin vierailleen Ranskassa, Iso-Britanniassa, Tšekkoslovakiassa, Neuvostoliitossa ja Länsi-Saksassa. Vuoden 1959 vierailukaupunkeihin olivat kuuluneet muun muassa Budapest, Bukarest ja Tukholma.³²

Myös esitysarvosteluissa kriitikot kertasivat brechtiläisen teatterin ominaispiirteitä ja keskeisiä tyylillisiä ratkaisuja. Monet heistä, kuten esimerkiksi *Helsingin Sanomien* Sole Uexküll, *Kansan Uutisten* Maija Savutie ja *Hufvudstadsbladetin* Hans Kutter, olivat hyvin perehtyneitä Berliner Ensembleen. Uexküll käsitteli laajasti brechtiläistä teatteria ja kertoi Berliner Ensemblen olevan toimintaohjelmansa mukaisesti poliittinen teatteri. Hän ei kuitenkaan pitänyt Brechtin valintaa marxilaisesta ideologiasta yksiselitteisenä tai esitysten taiteellista laatua määrittävänä.³³ Vasemmistolaisen *Kansan Uutisten* kriitikko Savutie oli seurannut Berliner Ensemblen toimintaa jo pidempään, varhaisimpana artikkeli ”Aikamme teatteria” tammikuulta 1957, jossa hän käsitteli *Leben des Galilei* -esitystä.³⁴ Savutie kirjoitti nähneensä *Mutter Couragen* vajaata vuotta aiemmin Schiffbauerdammissa, mutta piti Helsingissä näkemäänsä vahvempana, voimakkaammin vaikuttaneena elämyksenä.³⁵

³⁰ Primadonna haluaa nähdä pakopaikkansa. *Suomen Sosialidemokraatti* 15.9.1959; Vi vill skringra missförstånden kring Brecht. *Nya Pressen* 17.9.1959; Brechtiläiset uskonsoturit todistavat teoriansa näytellen. Berliner Ensemble toi mukanaan 40 tonnia rekvisiittaa *Helsingin Sanomat* 17.9.1959.

³¹ Siiri Franssila-Tiainen, Kuoleman värit ja kohtalon vankkurit – Brechtin ihme koetaan Suomessakin. *Etelä-Suomen Sanomat* 18.9.1959; Odotettu Brecht-vierailu Kansalliseen. *Uusi Suomi* 6.9.1959; M-a. [Maija Savutie], ”Teatterimme on realistista, yksinkertaista ja selvää” Helene Weigel kertoo Berliner Ensemblesta. *Kansan Uutiset* 17.9.1959.

³² M-a. [Maija Savutie], ”Teatterimme on realistista, yksinkertaista ja selvää” Helene Weigel kertoo Berliner Ensemblesta. *Kansan Uutiset* 17.9.1959.

³³ Sole Uexküll, ”Mutter Courage” ja ”Galilei” Berliner Ensemblen esittäminä. *Helsingin Sanomat* 22.9.1959.

³⁴ Maija Savutie, Aikamme teatteria. *Kansan Uutiset* 27.1.1957. Savutie oli kirjoittanut Kansan uutisiin myös Schiffbauerdammista näkemästään *Leben des Galileista* Maija Savutie, Brechtii Itä-Berliinissä. *Kansan Uutiset* 29.9.1957 ja Mutter Couragesta. Maija Savutie, Berliner Ensemble – Brechtii näyttämöllä *Kansan Uutiset* 11.12.1958.

³⁵ Maija Savutie, Brecht valloitti Suomen. *Kansan Uutiset* 20.9.1959; Sole Uexküll, ”On harmaat kaikki teoriat...”. *Helsingin Sanomat* 20.9.1959; H. K. [Hans Kutter], Brechtteaterns stora giv. *Hufvudstadsbladet* 20.9.1959.

Berliner Ensemblen esityskritiikkien otsikot ovat paljon puhuvia: ”Näyttämötaiteen täydellisyyden huipentuma”³⁶, ”Brechtteaterns stora giv”³⁷, ”teatteritaidetta täynnä voimaa ja vailla virheitä”³⁸ ja ”Brechtin ihme”.³⁹ Sana ”voitto” esiintyi peräti kolmessa otsikossa.⁴⁰ Osin kyse oli kulttuuridiplomatiaan kuuluvasta kohteliaisuudesta vierailijoita kohtaan, mutta varmasti myös esitysten taiteellinen taso vaikutti kritiikkien superlatiiveihin. Pienenä ristiriitaisuutena voidaan pitää sitä, että monet korostivat teatterin olevan, nimensä mukaisesti, ensemble-teatteri, ja painottivat näyttelijöiden yhteistyötä ja kokonaistaideteosta. Samaan aikaan kuitenkin kiistatta suurimman huomion *Mutter Couragen* kritiikeissä sai Helene Weigel ja *Leben des Galilein* arvioissa Ernst Buschin roolitulkinta.⁴¹

Itä-Saksa harjoitti kulttuuridiplomatiaa rahoittamalla Berliner Ensemblen kiertue toimintaa, mutta lisäksi se hyödynsi sitä kiertueen eri kohteisessa, myös Helsingissä. Kaupallisen edustuston toinen sihteeri Johann Link oli varannut 46 lippua *Mutter Couragen* ensimmäiseen näytökseen sekä neljä lippua kaikkiin muihin vierailun näytöksiin. Hänen mukaansa kaupallinen edustusto edusti Itä-Saksan hallitusta ja siksi teatteriin kutsuttiin Suomessa olevaa diplomaattikuntaa. Tämän takia lippujen toivottiin olevan mahdollisimman hyviltä paikoilta.⁴² Itä-Saksan pääkonsuli Agricola järjesti myös vastaanoton vieraiden kunniaksi.⁴³ Itä-Saksa siis käytti teatterivierailua edistääkseen suhteitaan paitsi Suomeen, myös niihin maihin, joilla oli Suomessa diplomaattinen edustus.

Berliner Ensemblen Suomen-vierailu vaikuttaa olleen osa Seppo Hentilän kuvaamaa ”voimaperäistä kampanjaa”, jonka Itä-Saksa aloitti 1950- ja 1960-lukujen vaihteessa saadakseen Suomelta diplomaattisen tunnustuksen.⁴⁴ Neuvostoliiton painostuksesta

³⁶ Siiri Franssila-Tiainen, Berliner Ensemble Kansallisteatterissa. Näyttämötaiteen täydellisyyden huipentuma, *Etelä-Suomen Sanomat* 22.9.1959.

³⁷ H. K. [Hans Kutter], Brechtteaterns stora giv. *Hufvudstadsbladet* 20.9.1959.

³⁸ A.-La [Aarne Laurila], Helene Weigelin vankkurit vierivät pitkäl[le]. ”Mutter Courage” – teatteritaidetta täynnä voimaa ja vailla virheitä. *Suomen Sosialidemokraatti* 20.9.1959.

³⁹ Siiri Franssila-Tiainen, Kuoleman värit ja kohtalon vankkurit – Brechtin ihme koetaan Suomessakin. *Etelä-Suomen Sanomat* 18.9.1959.

⁴⁰ Berliner Ensemble ja Mutter Courage voittopolullaan. *Iltä-Sanomat* 19.9.1959; Annikki Vartia, Voittavia teatterivieraita. *Kauppalehti* 21.9.1959; Katri Velthem, Taiteen voitto teorian yli. ”Mutter Couragen” esitys Kansallisessa. *Uusi Suomi* 20.9.1959.

⁴¹ Maija Savutie, Brecht valloitti Suomen. *Kansan Uutiset* 20.9.1959; Maija Savutie, Galilei ja Busch, *Kansan Uutiset* 21.9.1959; Sole Uexküll, ”On harmaat kaikki teoriat...”. *Helsingin Sanomat* 20.9.1959; Sole Uexküll ”’Mutter Courage’ ja ’Galilei’ Berliner Ensemblen esittäminä” *Helsingin Sanomat* 22.9.1959.

⁴² Johann Linkin kirje Arvi Kivimaalle 31.8.1959. TeaMA1723 Suomen Kansallisteatterin arkisto (järjestämätön), kirjeenvaihto 1959–1960. Teatterimuseon arkisto.

⁴³ Vastaanotto Berliner Ensemblen kunniaksi *Helsingin Sanomat* 23.9.1959.

⁴⁴ Seppo Hentilä, *Harppi-Saksan haarukassa. DDR:n poliittinen vaikutus Suomessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2004, 11–12, 290.

huolimatta Suomi oli haluton tunnustamaan Itä-Saksaa. Tätä kompensoitiin muun muassa Berliner Ensemblen vierailujen laajalla ja myönteisellä käsittelyllä lehdistössä sekä sillä, että tasavallan presidentti Urho Kekkonen puolisoineen osallistui sekä *Mutter Couragen* että *Leben des Galilein* ensimmäiseen esitykseen.⁴⁵

Berliner Ensemblen vierailu Helsingissä oli sen saaman julkisuuden perusteella taiteellinen menestys. Vaikka Brechtin näytelmät olivatkin olleet suomalaisteattereiden ohjelmistoissa jo pitkään, ja Brechtillä ja Weigelilla oli tunnettua myös maassa viettämänsä pakolaisajan vuoksi, tämä oli ensimmäinen mahdollisuus nähdä Berliner Ensemblen esityksiä Suomessa. Berliner Ensemblen vierailun jälkeen kiinnostus Brechtin näytelmiä kohtaan kasvoi: 1920-luvun lopulta 1950-luvulle niistä oli tehty yhteensä 14 esitystä, kun yksin 1960-luvulla ensi-iltojen määrä oli 44.⁴⁶ On silti vaikea arvioida, missä määrin lisääntynyt kiinnostus Brechtin tuotantoa kohtaan edisti Itä-Saksan ulkopoliittisia tavoitteita ja loi maasta myönteistä kuvaa. Berliner Ensemblen kiertuotoimintaa tutkinut David Barnett on todennut, että yleisesti ottaen SED saattoi olla tyytyväinen Itä-Saksasta syntyneeseen kuvaan Berliner Ensemblen kaltaisen taidelaitoksen toiminnan mahdollistajana.⁴⁷

Lokin paluu Kansallisteatterin ohjelmistoon

Eino Kalima ohjasi ensimmäiset Anton Tšehov-esityksensä Kansallisteatterissa jo 1910-luvulla, mutta koki ristiriitaiseksi Tšehovin näytelmien esittämisen itsenäisessä Suomessa.⁴⁸ Hän palasi Tšehovin näytelmiin pitkän tauon jälkeen 1940- ja 1950-lukujen vaihteessa. Jäätyään eläkkeelle Kansallisteatterin pääjohtajan työstä 1950 Kalima jatkoi taiteellista työtään nimenomaan Tšehovin teosten parissa aina 1960-luvulle saakka.⁴⁹ Hän ohjasi

⁴⁵ Kekkosten läsnäoloon esityksissä viittasi muun muassa Aarne Laurila A. L.-la. [Aarne Laurila], Helene Weigelin vankkurit vierivät pitkälle [p. o. pitkälle]. *Suomen Sosialidemokraatti* 20.9.1959.

⁴⁶ Ilona esitystietokanta <http://ilona.tinfo.fi>

⁴⁷ Barnett 2017, 68.

⁴⁸ Eino Kalima, *Kansallisteatterin ohjissa. Muistelmia II*. WSOY. Helsinki 1968, 271; Pirkko Koski on käsitellyt Kaliman ohjauksia Tšehovin näytelmien kanonisoinnissa Suomessa. Pirkko Koski, Tšehovin näytelmien kanonisointi Suomessa. Eino Kaliman ohjaukset tradition murroksessa. Teoksessa Pirkko Koski (toim.) *Niin muuttuu maailma, Eskoni. Tulkintoja kansallisteatterin näytelmästä*. Helsinki University Press 1999, 157–181.

⁴⁹ Kaliman ensimmäinen tulkinta Anton Tšehovin *Lokista* sai ensi-iltansa 31.3.1950, näytäntövuonna, jonka jälkeen Kalima jäi eläkkeelle Kansallisteatterin pääjohtajan työstä. Tämä esitys oli ohjelmistossa vain kahden näytäntövuoden ajan, 1949–1950 sitä esitettiin 20 ja 1950–1951 vain 7 kertaa. Esitystiedot Ilona-esitystietokanta. <http://ilona.tinfo.fi>

Tšehovin neljä tunnetuinta näytelmää, *Lokki*, *Vanja-eno*, *Kirsikkapuisto* ja *Kolme sisarta*, vielä uudelleen Kansallisteatteriin ja vieraili ohjaajana myös Ruotsissa ja Norjassa. Kaliman Tšehov-tulkinnosta muodostui klassikkoja. Annikki Hyvönen on tutkinut Kaliman Tšehov-ohjauksia ja Pirkko Koski niiden myötä tapahtunutta Tšehovin näytelmien kanonisointiprosessia. Sitä tukivat myös Kaliman kansainväliset ohjaajavierailut ja Kansallisteatteriin tehtyjen ohjausten, eniten juuri *Lokin*, ulkomaanvierailut.⁵⁰

Kansallisteatterin vierailusuunnitelmat Berliinin juhlatiikoille käynnistyivät jo ennen *Lokin* uutta ensi-iltaa. Välikätenä toimi Länsi-Berliinissä asunut Haidi Hahm-Blåfield, joka oli Kansallisteatterissa lyhyeksi jääneen näyttelijänuran tehneen Heidi Blåfieldin sisar. Hahm-Blåfield kirjoitti Arvi Kivimaalle 1.1.1960 saaneensa Berliinin juhlatiikkojen johtajalta Georg von Westermanilta tehtäväksi tiedustella Kansallisteatterin kiinnostusta esiintyä juhlatiikoilla.⁵¹ Saksojen välinen jännittynyt tilanne heijastui myös Hahm-Blåfieldin antamissa ohjeissa Kivimaalle: ”Sitten on yksi tärkeä ehto. On vakuutettava, että ’Uninäytelmä’ ei missään muodossa jatka matkaansa esim. kiertueena tai muuten Itä-Berliiniin tai Itä-vyöhykkeelle!!! Kirjoittakaa tämä heti kun ensi kerran kirjoitatte tohtori von Westermanille kirjeen.”⁵² Omasta puolestaan Hahm-Blåfield totesi ”minä puolestani vakuutan, että Kansallisteatterilla ei tietenkään ole aikomus näytellä Itä-Saksassa”.⁵³

Ohjeistus saapui myöhässä, sillä jo maaliskuussa 1960 Kivimaa oli ehtinyt kirjoittaa suoraan von Westermanille. Kivimaa kävi yhtä aikaa virallisia neuvotteluja von Westermanin kanssa ja hyvää taustatietoa ja kontakteja välittäneen Hahm-Blåfieldin kanssa. Keskusteluja käytiin muun muassa esityksen kielestä (suomi), jonka takia toivottiin vierailuohjelmaksi joku yleisölle jo entuudestaan tuttu teos. Kivimaa tarjosi Eugène Ionesco tai August Strindbergiä.⁵⁴ Neuvottelut koskivat myös vierailevan seurueen kokoa: Kansallisteatterin

⁵⁰ Kalima ohjasi *Lokin* uudelleen 1960-luvun alussa ja kuten sekä Hyvönen että Koski ovat tutkimuksissaan osoittaneet, kyse oli uudesta tulkinnasta, vaikka joissain keskeisissä tehtävissä nähtiin samat näyttelijät, kun vuoden 1950 tulkinnassa. Annikki Hyvönen mukaan vuosien 1950–1961 välillä Kaliman Tšehov-näkemyks oli muuttunut valoisammaksi ja tämä vaikutti vuoden 1961 *Lokin* uudistumiseen. Annikki Hyvönen, *Eino Kalima Tšehov-ohjaajana*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1986, 125–126; Koski 1999, 157–181.

⁵¹ Haidi Hahm-Blåfieldin kirje Arvi Kivimaalle 1.1.1960. TeaMA1723 Suomen Kansallisteatterin arkisto (järjestämätön), kirjeenvaihto 1959–1960. Teatterimuseon arkisto.

⁵² Haidi Hahm-Blåfieldin kirje Arvi Kivimaalle 8.4.1960. TeaMA1723 Suomen Kansallisteatterin arkisto (järjestämätön), kirjeenvaihto 1959–1960. Teatterimuseon arkisto.

⁵³ Haidi Hahm-Blåfieldin kirje Arvi Kivimaalle 8.4.1960. TeaMA1723 Suomen Kansallisteatterin arkisto (järjestämätön), kirjeenvaihto 1959–1960. Teatterimuseon arkisto.

⁵⁴ Kivimaa tarkoitti Strindbergillä 25.11.1959 ensi-iltansa saanutta *Uninäytelmää*, jonka hän oli itse ohjannut. Ionesco oli puolestaan Suomessa erityisen ajankohtainen 1950-luvun lopulla, sillä kirjailija oli vierailut Suomessa kesäkuussa 1959 järjestetyn International Theatre Institutin maailmankongressin pääpuhujana. Ionescon kohdalla kyse oli todennäköisesti näytelmästä *Sarvikuonot*, joka sai ensi-iltansa Ritva Laaton

suunnittelemaa 45 hengen ryhmää pidettiin liian suurena ja toivottiin, että osa avustajista voitaisiin rekrytoida Berliinistä.⁵⁵

Lokin valikoitumiseen vierailuesitykseksi vaikuttivat monet syyt. Ensinnäkin Kaliman 1950-luvun Tšehov-ohjaukset, *Lokki* (1950), *Kirsikkapuisto* (1953), *Vanja-eno* (1955) ja *Kolme sisarta* (1956) olivat saaneet myönteisiä lehdistöarvioita, erityisesti kaikkein vaikutusvaltaisimmilta kriitikoilta. Pirkko Kosken mukaan sodanjälkeisessä vastaanotossa Tšehovin näytelmien ”taide ja taiteellisuus eristettiin yhteiskunnallisista tavoitteista”.⁵⁶ Kaliman Tšehov-ohjauksia oli myös testattu kansainväliselle yleisölle, *Lokki* oli esitetty Helsingissä VII Pohjoismaisen Teatterikongressin kansainvälisille vieraille 1950. Stockholms-Tidningenin kriitikon Stig Torsslowin mukaan esitys oli osoitus teatterin saavuttamasta kansainvälisestä tasosta. Hänen mukaansa esimerkiksi Lontoossa tai Pariisissa tuskin pystyttäisiin parempaan Tšehov-esitykseen. Torsslowin mukaan Kalima kuului niihin, jotka olivat ohjaajina vieneet parhaiten eteenpäin Anton Tšehovin kantaesityksiä Moskovan Taiteellisessa Teatterissa ohjanneen Konstantin Stanislavskin perintöä.⁵⁷ Kalima oli myös vierailut Det Norske Teatretissa Oslolla vuonna 1954 ohjaamassa *Kolme sisarta*. Lisäksi Kansallisteatterin *Kolme sisarta* oli vierailut Tukholmassa 1956 ja sitä suunniteltiin vierailuohjelmaksi myös Pariisiin, Kööpenhaminaan ja Wieniin 1957. Sitä tarjottiin myös Edinburghin teatterifestivaaleille. Vaikka nämä suunnitellut vierailut eivät *Kolmen sisaren* osalta toteutuneet, se oli myös Kansallisteatterin esitysvalinta ITI:n maailmankongressin vieraille 1959.⁵⁸

ohjaamana 16.10.1960. Esitystiedot Ilona-esitystietokanta. <http://ilona.tinfo.fi>; Haidi Hahm-Blåfieldin mukaan ”Ionesco ei edustaisi meitä edullisesti” ja kannatti Strindbergiä. Haidi Hahm-Blåfieldin kirje Arvi Kivimaaalle 28.2.1960. TeaMA1723 Suomen Kansallisteatterin arkisto (järjestämätön), kirjeenvaihto 1959–1960. Teatterimuseon arkisto.

⁵⁵ Keskustelu paikallisten avustajien käytöstä alkoi jo Haidi Hahm-Blåfieldin kirjeessä Arvi Kivimaaalle 28.2.1960. TeaMA1723 Suomen Kansallisteatterin arkisto (järjestämätön), kirjeenvaihto 1959–1960. Teatterimuseon arkisto; Arvi Kivimaan kirje Georg von Westermanille 6.3.1960. TeaMA1723 Suomen Kansallisteatterin arkisto (järjestämätön), kirjeenvaihto 1959–1960. Teatterimuseon arkisto.

⁵⁶ Koski 1999, 167, 176 (siteerattu kohta 176).

⁵⁷ Stig Torsslow, Finsk världsklass *Stockholms-Tidningen* 17.7.1950; Torsslowin artikkelia siteerattiin artikkelissa Svensk beröm åt Kansallisteatteri *Hufvudstadsbladet* 18.7.1950.

⁵⁸ Korsberg 2016, 35; Hyvönen 1986, 106; Kansallisteatteri vieraili 1957 Kööpenhaminassa ja Wienissä, joissa teatteri esitti Aleksis Kiven Seitsemän veljestä Wilho Ilmarin ohjauksena ja Euripideen Ifigeneia Auliissa Arvi Kivimaan ohjauksena. Katri Mehto, Ifigeneia ja Seitsemän veljestä maailmalla. Kansallisteatterin vuoden 1957 vierailut kansallista identiteettiä rakentamassa. Teoksessa Pirkko Koski (toim.) *Niin muuttuu mailma, Eskoni. Tulkintoja kansallisuudenäytännöstä*. Helsinki University Press 1999, 230–252.

Kaliman uusi tulkinta *Lokista* sai ensi-iltansa 18.1.1961.⁵⁹ Näyttelijä Rauni Luoma juhli 25-vuotistaiteilijajuhlaansa Irina Arkadinan roolissa 3.2.1961 ja oli ensimmäistä kertaa mukana Kaliman ohjauksessa. *Lokin* uuden tulkinnan muissa keskeisissä rooleissa nähtiin Eeva-Kaarina Volanen, Tarmo Manni, Rauha Rentola ja Joel Rinne. He olivat Kaliman luottonäyttelijöitä, jotka olivat mukana myös muissa Tšehov-ohjauksissa. Näyttelijät arvostivat työskentelyä Kaliman kanssa.⁶⁰ Joel Rinteen mukaan Kaliman ansiota oli, että näyttelijäntyössä päästiin eroon aiemmasta näyttelemistyylistä, jota Rinne luonnehti mahtipontiseksi. Kaliman toivoma vähäeleinen ja motivoitu ilmaisu oli työn takana, mutta Kalimalla oli aikaa keskustella näyttelijöiden kanssa ja hioa tulkintaa.⁶¹ Monet ovat myös muistelleet harjoitusten erityistä tunnelmaa, Kaliman hiljaista puhetta ja jopa pianonsoittoa.⁶² Rauha Rentola luonnehti Kaliman Tšehov-ohjausten roolien olleen hänen uransa kohokohtia.⁶³

Lokin kansainvälinen menestys

Kansallisteatterin näytäntökauden avajaisissa syyskuussa 1961 tiedotettiin *Lokin* vierailusta Länsi-Berliiniin 8.–9.10.1961. Koska esityksen lavastuksen kuljetus maa- ja meriteitse vei kuukauden, *Lokkia* esitettiin Helsingissä vain aivan näytäntökauden alussa, 9.9.1961 asti. Esitys palasi Kansallisteatterin ohjelmistoon vasta lavastuksen palattua marraskuussa 1961.⁶⁴

⁵⁹ Pidän todennäköisenä, että Kaliman vuoden 1961 ohjaus *Lokista* johtui juuri Berliinin juhla viikkojen vierailusuunnitelmista. Kun vuoden 1956 Tukholman-vierailun neuvotteluissa oli päädytty Anton Tšehovin näytelmään, Kivimaa oli pyytänyt saman tien Kalimaa ohjaamaan uudelleen Kolme sisarta. Sekä Tukholman että myöhemmin Berliinin-vierailujen ohjelmistovalinta ei kuitenkaan ollut itsestäänselvyys: Kivimaa koki vaikeaksi Kansallisteatterin vierailun ”venäläisellä näytelmällä”, kuten hän Tukholman-vierailun valmistelujen yhteydessä Gierowille suoraan ilmaisi. Asiaan vaikutti varmasti myös se, että teatterin pääjohtajana Kivimaa olisi mielellään nähnyt oman ohjaustyönsä vierailuohjelmistossa, sen sijaan, että niin Länsi-Berliinin-vierailu, kun monet muutkin paljon huomiota osakseen saaneet kansainväliset vierailut toteutettiin hänen edeltäjänsä ohjauksilla. Tukholman-vierailun ohjelmistossa vuonna 1956 oli lopulta kaksi esitystä, Kolme sisarta ja Wilho Ilmarin ohjaus Aleksis Kiven Seitsemästä veljeksestä. Tukholman vierailun merkittävimpana antina olivat ruotsalaiskriitikoiden positiiviset arviot nimenomaan Kaliman ohjaamasta Kolmesta sisaresta. Niiden kannustamana Kansallisteatteri alkoi aktiivisesti etsiä mahdollisuuksia muihin ulkomaanvierailuihin. Arvi Kivimaan kirje Karl-Ragnar Gierowille 27.1.1954. E I h:6. Kungliga Dramatiska Teaterin arkisto.

⁶⁰ Rauni Luoma, *Ilon ja murheen näyttämöllä* (toim. Maarit Huovinen). WSOY 1986, 204–205.

⁶¹ Joel Rinne, *Jopin kirja*. Tammi. 1967, 64.

⁶² Tarmo Manni, *Minä, Manni*. (toim. Heikki Eteläpää). Kirjayhtymä 1986, 136–137.

⁶³ Eeva Mustonen, Rentola, Rauha. Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. Studia Biographica 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1997– (viitattu 21.6.2021) <http://urn.fi/urn:nbn:fi:skbs-kbg-001217>

⁶⁴ Uusi esirippu, uudet tuolit ja entistä parempi valaistus- *Aamulehti* 2.9.1961; Kansallisteatterin linja Aiskhyloksesta Sartreen. *Uusi Suomi* 2.9.1961.

Kansallisteatterin Berliiniin matkannut seurue oli lopulta vain 24-henkinen. Se lähti matkaan Seutulan lentokentältä 7.10.1961 ja palasi Suomeen 10.10.1961. Samaan aikaan teatterin toiminta Helsingissä jatkui keskeytyksellä muulla ohjelmistolla. Vierailuohjelmaan kuului myös lehdistötilaisuus, jossa Arvi Kivimaa esitteli Eino Kaliman ja seurueen näyttelijät sekä piti puheenvuoron suomalaisesta teatterista. Kivimaa oli kiitellyt järjestäjiä siitä, että jakautuneen Berliinin kiristyneestä tilanteesta huolimatta juhlatilaisuus oli saatu järjestettyä. Hän oli myös kohahduttanut yleisöä kertomalla, miten Suomessa neljännes koko kansasta kävi teatterissa maksavana yleisönä.⁶⁵ Kivimaan matkaohjelmaan sisältyivät myös uudet neuvottelut vierailusta Pariisiin Théâtre des Nations'n johtajan Claude Planson'n kanssa.⁶⁶

Vierailuesitysten saama vastaanotto oli erittäin kiittävä.⁶⁷ Eniten kiitosta saivat Eino Kaliman ohjaus ja Kansallisteatterin ensimies näyttelijäntö. Kaliman realistista ja jopa naturalistista ohjausta pidettiin eurooppalaisten kollegojensa ohjauksiin verrattuna varovaisena, mikä ei ollut häirinnyt *Lokin* hiljaisuutta ja traagista kauneutta.⁶⁸ Vaikka *Lokin* saama huomio ja kiitos varmasti lämmitti myös pääjohtaja Kivimaata, arviot selittivät menestystä Suomen pitkällä yhteisellä historialla Tšehovin kotimaan kanssa. Kalimaa myös pidettiin Stanislavskin perinteen jatkajana.⁶⁹

Teatterivierailujen kohdalla on tyypillistä, että vierailun isäntämaan katsojat ja lehdistö kiittävät vierailijoita. Vaikka tämänkin ottaisi huomioon, on silti todettava, että *Lokin* kaksi esitystä Hebbel Theaterin näyttämöllä olivat ehkäpä suurin menestys, minkä Kansallisteatteri saavutti Arvi Kivimaan pääjohtajakaudella tekemillään ulkomaanvierailuilla. *Der Tagesspiegelin* mukaan jokaisen näyttelijän eteen olisi voinut langeta polvilleen.⁷⁰ *Lokin* ensiesityksen kerrottiin saaneen ”fantastiset 43 esirippua sekä aito, spontaani puolen tunnin mittainen aktiivinen innostus ja aplodeeraus puhuvat omaa kieltään”.⁷¹ Esirippujen määrästä on eri lähteissä vaihtelevaa tietoa, maltillisimpiin muistelijoihin kuuluneen Mašan roolin

⁶⁵ Paul Florian, Kaliman 'Lokki' antoi uuden kuvan Tšehowista. *Länsi-Savo* 28.10.1961.

⁶⁶ Uusia vierailukutsuja Kansallisteatterille. *Kansan uutiset* 1.10.1961; Heikki Liljeström, Kansallisteatteri Berliinissä Prof. Kalima ja Lokin näyttelijät esiteltiin lehdistön edustajille. *Uusi Suomi* 8.10.1961. Nykyinen Théâtre de la Ville toimi Théâtre des Nations -nimellä 1957–1968.

⁶⁷ Lokin esitysten saaman vastaanoton aineistona on käytetty lehtileikekokoelmaa, jossa on saksalaisissa lehdissä olleet teatteriarvostelut. Theaterwissenschaftliche Sammlung, Universität zu Köln.

⁶⁸ Ingvelde Geleng, Alte Melodie Finnisches Gastspiel in Berlin, *Darmstädter Echo* 27.10.1961.

⁶⁹ W. K., Tšehowin "Möwe" bei den Finnen. *Der Tagesspiegel* 11.10.1961; Ingvelde Geleng, Alte Melodie. Finnisches Gastspiel in Berlin, *Darmstädter Echo* 27.10.1961.

⁷⁰ W. K. Tšehowin "Möwe" bei den Finnen. *Der Tagesspiegel* 11.10.1961.

⁷¹ Kansallisteatterin Lokki – juhlatilaisuuksien kohokohta. *Uusi Suomi* 12.10.1961.

näytelleen Rauha Rentolan mukaan *Lokki* sai 36 esirippua ja 25 minuutin aplodit.⁷² Kansallisteatterin dramaturgi Ritva Heikkilä puolestaan mainitsi *Lokin* saaneen yli 40, jälkimmäisen esityksen peräti 44, esirippua.⁷³ Joka tapauksessa Kansallisteatterin *Lokin* ensimmäinen kansainvälinen vierailu oli menestys. *Der Kuriren* -lehden mukaan *Lokki* oli tarjonnut juhlaviikkojen suurimman ulkomaisen elämyksen esityksen tunnelman, yhteisnäyttelemisen ja suggestiivisen voiman ansiosta.⁷⁴

Suomi tasapainoili Saksojen välillä lokakuussa 1961, sillä samaan aikaan, kun Kansallisteatterin *Lokki* esiintyi Länsi-Berliinissä, Suomen Kansallisopperan baletti esiintyi Itä-Saksassa, Itä-Berliinissä järjestetyillä juhlaviikoilla, Rostockissa, Leipzigissa ja Karl-Marx-Stadtissa.⁷⁵ Myös baletin vierailua seurattiin monissa lehdissä, yksityiskohtaisimmin *Kansan Uutisissa*, joka osoitti poliittista sympatiaansa Itä-Saksalle:

”Länsi-Berliinin lehtien kirjoittelusta pääsee lisäksi siihen käsitykseen, että juhlaviikkoja aiotaan käyttää demokraattista Saksaa vastaan tähdätyn kauhupropagandan tekemiseen. Ei olisi ihme, vaikka kohta läntisissä lehdissä komeilisi kuva Suomen Kansallisteatterin näyttelijöistä surkuttelemassa sektorirajalla Itä-Berliinin ihmisten ’kurjuutta’. Onneksi Länsi-Berliinissä vierailevilla ulkomaisilla taiteilijoilla on tapana käydä samalla myös Itä-Berliinin puolella tutustumassa ennen kaikkea Brechtin teatteriin. Se kannattaa varmasti tälläkin kertaa, kun samalla voi myös nähdä, mitä paljon parjatun ’piikkilanka-aidan’ takana todellisuudessa on”.⁷⁶

Kansallisteatterin seurueelle ei tarjoutunut mahdollisuutta sektorirajan ylittämiseen Länsi-Berliinin vierailun yhteydessä. Osin tähän oli syynä myös vierailun tiukka aikataulu, sillä ainoat vapaahetket olivat matkustuspäivinä, mutta tärkein syy oli varmasti se, että Kansallisteatterin seurue oli Länsi-Berliinin puolella järjestettyjen Berliinin juhlaviikkojen vieraana. Seurueeseen kuulunut Kansallisteatterin teatterisihteeri ja dramaturgi Ritva Heikkilä raportoi vierailun kulkua ja esitysten saamaa vastaanottoa. Hän käsitteli Berliner Festwochen vierailua erittäin myönteisesti *Ilta-Sanomiin* kirjoittamassaan matkakertomuksessa, jossa hän kuvasi esityksen olleen juhlaviikkojen kohokohta. Heikkilän mukaan jälkimmäisenä esityspäivänä seurue oli osallistunut kolmen tunnin kiertokäynnille Länsi-Berliinissä. He olivat kiertäneet Tiergartenin ja Charlottenburgin,

⁷² Mirjami Heikkisen ja Jarmo Heikkisen podcast *Tarinoita teatterin legendoista: Rauha Rentola*. Rentolan haastatteluosuus *Lokin* Länsi-Berliinin vierailusta kohdassa 29.00–29.22.

<https://kansallisteatteri.fi/esitys/aanikanava/> viitattu 7.1.2022.

⁷³ Ritva Heikkilä, Berliinin juhlaviikkojen kohokohta. *Ilta-Sanomat* 10.10.1961.

⁷⁴ Ilse Urbach, Festlicher Akkord aus der Fremde. *Der Kuriren* 10.10.1961.

⁷⁵ Oopperan baletilla jatkuvaa menestystä. *Suomen Sosialidemokraatti* 8.10.1961; Baletin menestys jatkuu Berliinissä, *Uusi Suomi* 6.10.1961.

⁷⁶ Länsi-Berliinin juhlaviikot. *Kansan Uutiset* 1.10.1961.

osallistuneet Akademie der Künsten vastaanottoon sekä, kuten Heikkilä kuvasi:
”järkyttyneinä ajoimme kilometrien pituudelta 45 km:n pituista ’Kiinan muuria’, joka halkaisee Berliinin kahtia.”⁷⁷

Näytäntövuoden 1961–1962 toimintakertomuksessa korostettiin, että Tšehovin *Lokki* oli ollut kutsujien toivoma vierailuohjelma. Vierailun sekä yleisöltä että teatterikritikoilta saamaa vastaanottoa kuvattiin poikkeukselliseksi: ”kumpanakin iltana yli 40 esiinhuutoa ja pidättymätön arvostelun tunnustus”.⁷⁸ Tätä menestystä myös monet Berliinin juhlaviikkojen vierailuun osallistuneista näyttelijöistä muistelivat myöhemmin. Ninan roolin näytelleen Eeva-Kaarina Volasen mukaan ”yleisö ei tahtonut päästää meitä näyttämöltä”.⁷⁹ Konstantinin, Kostjan, roolin näytellyt Tarmo Manni muistelee Lokin vierailuun liittyneen myös kullisien takaisia jännitteitä näyttelijäseurueen jäsenen alkoholinkäytön seurauksena.⁸⁰ Vierailusta luotiin sekä Kansallisteatterin sisällä, suomalaisissa lehdistä että monien mukana olleiden muistelmissa kuva kiistattomana menestyksenä, eivätkä nämä arviot eivät ole ristiriidassa saksalaislehtien kritiikkien kanssa.

Ulkopoliittinen tasapainoilu jatkui myös Kansallisteatterin Berliinin-vierailun jälkeen. Deutsches Theater kutsui Kansallisteatterin vierailulle Itä-Berliiniin, mutta teatterin lähestyvän 90-vuotisjuhlavuoden takia kutsu jätettiin johtokunnan kokouksessa pöydälle.⁸¹ Kulttuuridiplomatiaa ei kuitenkaan Kansallisteatterissa unohdettu, vaan Suomalaisen Teatterin ensiesiintymisen 90-vuotismuistopäivän juhlamatineaan 13.10.1962 kutsuttiin myös Suomessa olevaa diplomaattikuntaa, pääasiassa edustustojen päälliköitä puolisoineen. Sekä Itä-Saksan että Länsi-Saksan kaupallisten edustustojen päälliköt Rudolf Agricola ja Heinrich Böx puolisoineen olivat kutsuttujen joukossa.⁸²

Kivimaan Kansallisteatterin ”edustusohjelmiston” varmimmaksi esitykseksi kutsuta *Lokki* pysyi Kansallisteatterin ohjelmistossa vuoteen 1966.⁸³ Kahden ensimmäisen näytäntövuoden

⁷⁷ Ritva Heikkilä, Berliinin juhlaviikkojen kohokohta. *Ilta-Sanomat* 10.10.1961.

⁷⁸ Suomen Kansallisteatteri toimintakertomus näytäntövuodelta 1961–62, 1–2. Suomen Kansallisteatterin arkisto.

⁷⁹ Reetta Nieminen *Eeva-Kaarina Volanen: Tämä rooli*. Weilin+Göös 1985, 91.

⁸⁰ Manni 1986, 154–155.

⁸¹ Suomen Kansallisteatterin johtokunnan kokousten 24.8.1962 ja 18.9.1962 pöytäkirjat. Suomen Kansallisteatterin arkisto.

⁸² Suomen Kansallisteatterin johtokunnan kokouksen 18.9.1962 pöytäkirja. Suomen Kansallisteatterin arkisto.

⁸³ Vuoden 1962 alussa valmistellessaan teatterin Pariisin-vierailua Kivimaa kirjoitti Suomen suurlähettiläälle Gunnar Palmrothille Lokin olleen teatterin ”edustusohjelmiston” varmin esitys. Myös Théâtre des Nation’ n johtaja Claude Planson oli vieraillut Helsingissä neuvottelemassa vierailun yksityiskohdista ja nähtyään Lokin

aikana se sai 62 esityskertaa, johon myös Länsi-Berliinin esitykset kuuluivat. Sitä seuranneina näytäntövuosina *Lokki* esitettiin kerran 1962–1963 ja pitkähkön tauon jälkeen kolmesti 1965–1966, jolloin se taltioitiin myös televisiolle, tosin tyhjän katsomon edessä.

Vielä marraskuussa 1965 Kansallisteatterin isännöidessä Hampurin Deutsches Schauspielhausin vierailua, sen johtaja professori Oscar Fritz Schuh esitti toiveen Kansallisteatterin vastavierailusta Hampuriin juuri *Lokilla*. Schuhin mukaan *Lokilla* oli Länsi-Berliinin-vierailun jäljiltä ”legendaarinen maine”. Schuhin kehuihin sisältyi kuitenkin pieni, pääjohtaja Kivimaaile vaikeasti nieltävä näkökulma, sillä Kansallisteatterin Tšehovia pidettiin saksalaista ”autenttisempänä”.⁸⁴ Käsitys, jonka mukaan Neuvostoliiton naapurissa sijainneen Suomen teatteritaiteilijoilla olisi ollut jotenkin automaattisesti kyky venäläisten näytelmien muita autenttisempaan tulkitsemiseen, eli sitkeässä.

Lopuksi

Sekä itäberliiniläisen Berliner Ensemblen esitykset Kansallisteatterissa syyskuussa 1959 että Kansallisteatterin vierailu Länsi-Berliinissä osana Berliner Festwochen ohjelmaa lokakuussa 1961 osoittavat, että Suomi oli kulttuuridiplomatian tärkeä kohdemaana kummallekin Saksalle. Berliner Festwochen kutsu osoitettiin nimenomaan Kansallisteatterille, jolla oli erityinen asema suomalaisessa teatterikentässä riippumatta siitä, että se oli hallinnoltaan itsenäinen osakeyhtiö eikä valtion omistama teatteri.⁸⁵ Kansallisteatterin vierailun kustannukset maksettiin Berliner Festwochen toimesta, joten kumpaakin teatteritapahtumaa voidaan pitää osana Saksojen kamppailua Suomesta.

Vierailuja voidaan tarkastella pehmeän vallan käsitteellä, sillä niiden avulla sekä Itä- että Länsi-Saksa pyrkivät lisäämään itseensä liittyviä positiivisia mielikuvia ja tiivistämään suhteitaan Suomeen. Näyttämötaiteella oli tärkeä asema osana kulttuuridiplomatiaa, sillä vierailuja hyödynnettiin myös kutsumalla esityksiin kutsujan kannalta tärkeitä tahoja. Vierailuesitysten ympärille oli myös luontevaa järjestää lehdistötilaisuuksia, vastaanottoja, illallisia tai muita tapahtumia, jotka tarjosivat mahdollisuuksia tapaamisiin ja keskusteluihin.

hyväksynyt sen vierailuesitykseksi. Arvi Kivimaan kirje Gunnar Palmrothille 13.2.1962. Suomen Kansallisteatterin arkisto.

⁸⁴ H. E-pää. [Heikki Eteläpää], Prof. Oscar Fritz Schuh: Kansallisteatterin Lokki hampurilaisten toivelistalla. *Uusi Suomi* 11.11.1965, 14.

⁸⁵ Suomen Kansallisteatteri on osakeyhtiö, jonka suurin osakkeenomistaja on vuonna 1926 perustettu Suomen Kansallisteatterin Säätiö.

Itä-Saksan kaupallinen edustusto kutsui vierailuesityksiin diplomaattikuntaa, ja Berliner Festwochen järjestäjät kutsuivat festivaaleille esityksiä eri maista. Kansallisteatterin Länsi-Berliinin vierailun valmisteluissa näkyi myös Saksojen keskinäinen jännite: teatteri ei saanut lähteä kiertueelle minnekään Länsi-Berliinin ulkopuolelle eikä varsinkaan vierailla Itä-Berliinin puolella. Tilanne kärjistyi vierailun suunnitteluvaiheessa niin, että *Lokin*-vierailun aikaan lokakuussa 1961 muuri oli jo halkaissut Berliinin.

Poliittisista jännitteistä ja pehmeän vallan käytöstä huolimatta näitä vierailuja ei ole syytä pelkistää ainoastaan kulttuuridiplomatiaksi, vaan on korostettava myös niiden taiteellista merkitystä. Vierailut tarjosivat uusia elämyksiä sekä taiteilijoille että yleisöille. Berliner Ensemble oli 1950-luvun lopulla maailmankuulu, ja sen esitykset Kansallisteatterissa olivat mitä todennäköisimmin unohtumaton elämys helsinkiläiskatsojille. Kansallisteatterin vierailua Länsi-Berliiniin ja *Lokin* siellä saamaa vastaanottoa käsiteltiin sekä suomalaisissa että eri puolilla Länsi-Saksaa ilmestyneissä sanomalehdissä näyttävästi.⁸⁶ *Lokin* esitykset Hebbel Theaterissa kuuluvat Kansallisteatterin historian runsaasti julkisuutta saaneisiin menestyksiin. Ne siivittivät Kansallisteatteria ja *Lokkia* uusille vierailuille Pariisiin, Moskovaan ja Leningradiin vuonna 1962 ja Lyypekkiin vuonna 1963.

⁸⁶ Hermann Meier, Zauber der Melancholie. Nationaltheater Helsinki kam nach Berlin. *Hamburger Abendblatt* 10.10.1961; J. G., Finnisches Nationaltheater mit Tschechow. *Feuilleton* 10.10.1961; Friedrich Luft, Keine Rolle unter Preis besetzt. *Die Welt* 12.10.1961; Ilse Urbach, Festlicher Akkord aus der Fremde *Der Kurier* 10.10.1961, sama arvio julkaistiin myös *Deutsche Zeitung Köln* 14.10.1961; Karena Niehoff, Als ob es Wirklichkeit sei... *Süddeutsche Zeitung* 13.10.1961; Ingvelde Geleng, Alte Melodie. *Darmstädter Echo* 27.10.1961; W. K., Tschechows "Möwe" bei den Finnen. *Tagesspiegel Berlin* 11.10.1961.